

„A to zachrání kulturu (jeden) filosof?“

Josef Šmajš: *Evoluční ontologie kultury a problém podnikání*

Brno, Nakladatelství Masarykovy univerzity a nakladatelství Doplněk 2012. 246 s.

Je zajímavé, s jakou houževnatostí a naléhavostí píše brněnský filosof Josef Šmajš své knihy. V roce 1995 představil svoji koncepci evoluční ontologie širší veřejnosti v knize *Ohrožená kultura* (2. vydání vyšlo v roce 1997, 3. vydání v roce 2011). V roce 2000 vyšla jeho kniha *Drama evoluce*, v roce 2003 vyšla *Evoluční ontologie* (v spoluautorství s Josefem Krobem) i sepsané rozhlasové eseje *Filosofie psaná kurzívou*. V roce 2008 pak byla publikována kniha kratších reflexí *Potřebujeme filosofii přežít?* i syntetická práce *Filosofie – obrat k Zemi*. Ve všech těchto pracích J. Šmajš zastává a prosazuje svůj evolučně ontologický přístup jako reflexi a diagnostiku globální ekologické krize, jejíž příčiny vidí v ontickém konfliktu mezi přírodou a kulturou.

Zatím poslední kniha *Evoluční ontologie kultury a problém podnikání*, která vyšla v roce 2012, Šmajšův přístup ještě více prohlubuje a svým způsobem i radikalizuje. Kniha je rozdělena do pěti částí. V prvních třech kapitolách se autor zabývá podstatou evoluční ontologie, jejím předmětem, hlavními kategoriemi a cíli, blíže analyzuje problém přirozené a sociokulturní evoluce, s důrazným akcentem na konstitutivní roli informace. Obsah těchto kapitol převážně rekapituluje a sumarizuje poznatky z přecházejících knih autora. Za nejdůležitější však považujeme zbylé dvě části knihy, a proto na ně v následujících řádcích zaměříme větší pozornost.

Ve čtvrté kapitole se J. Šmajš zabývá vztahem techniky k biosféře, poukazuje na dvě vývojové linie techniky (techniku biotickou a abiotickou), ale pokouší se i o reflexi problematiky ekonomického růstu a role přírody v ekonomice. Ekonomiku vnímá jinak než většina současných ekonomů, považuje ji totiž za jeden ze subsystémů protipřírodní kultury. To se pak odráží i v její charakteristice: „Ekonomikou proto rozumíme záměrnou hospodářskou činnost, která přírodě odnímá její produkty, procesy a energii a která je předává kultuře; buď pro přímou spotřebu lidí, či pro další zpracování (jako materiál pro stavby, řemesla a technické konstruování). Proto je ekonomika namířena (i když nejprve jen lokálně) proti nejorganizovanější ontické vrstvě planety, proti struktuře přirozených ekosystémů“ (s. 110).¹

Ekonomika je součástí protipřírodní kultury, a je tak spoluodpovědná za prohlubující se konflikt mezi přírodou a kulturou. Jako taková sice také „bojuje“ proti přirozeným entropickým procesům, ale jenom v rámci umělého systému kultury,

1 Všechny stránkové odkazy v závorkách v textu se vztahují k recenzované publikaci.

tedy lidských aktivit a artefaktů: „Hospodářská aktivita totiž nesleduje jen saturaci lidských biologických potřeb a rozšiřování materiální kultury. Ekonomika musí současně bojovat s entropizací (tedy s růstem neuspořádanosti) lidmi vytvářené materiální kultury...“ (s. 111). Situace je ale podle Šmajse složitější v tom, že ekonomika není jenom subsystémem kultury, ale také jejím výrazným determinantem. Kromě hledání odpovědí na klasické otázky, tedy „Co?“, „Kolik?“, „Jak?“ a „Pro koho?“ vyrábět, může také silně ovlivňovat míru materiální spotřeby, vytvářet potřeby umělé, a tím dále prohlubovat konzumní životní styl (zejména v technicky rozvinutých zemích). To vše v konečném důsledku vede k vysokému stupni kořistnického přístupu člověka k Zemi. Ekonomika tak nebezpečně „predátorské paradigma“ (které je podle Šmajse pozadím duchovní kultury), „... nejen zpředměťuje, ale také je legalizuje jako normu morálního a politického chování“ (s. 119).

Změna této orientace současné ekonomiky není jen záležitostí „dobré vůle“ několika ekologicky smýšlejících nadšenců. Úspěšná změna může podle Šmajse proběhnout pouze systémově, tzn. společně s „biofilní transformací“ materiální i duchovní kultury. Ekonomika (stejně jako politika a morálka) musí uznat jedinečnost pozemské přírody, tj. její vyčerpatelnost a zranitelnost, ale zejména její vlastní, vnitřní a absolutní hodnotu, která se nesmí odvíjet od tržní ceny. Pokud tedy člověk nechce svými (nejenom ekonomickými) aktivitami biosféru ještě více destabilizovat, musí, v souvislosti s dalším ekonomickým růstem, zaujmout strategii „důstojného kulturního ústupu“ (s. 122). Přírodu nemůžeme dlouhodobě přetvářet a exploatovat jen kvůli nasycení vlastních druhových potřeb (ne že by to nebylo technicky možné, ale především proto, že na to nemáme žádné morální právo). Pokud nechceme jako druh zaniknout předčasně, musíme přírodě ustoupit, resp. snažit se o budování takové kultury, která bude ekosystémy zatěžovat minimálně (i při použití ekologických, plně recyklovatelných materiálů bude však kultura zatěžovat přirozené systémy prostorově). Jistou možností, která by mohla vést ke zmírnění protipřírodnosti současné ekonomiky, vidí Šmajš mj. ve „zřízení konta Země“, na které bychom „začali přírodě platit za tzv. ‚zdroje‘, tj. kdybychom s přírodou jako globálním ‚podnikatelským subjektem‘ uzavřeli smlouvu o prodeji, recyklaci a dalších službách“ (s. 128).

V poslední části knihy se autor zabývá možnými perspektivami podnikání, a to zejména v souvislosti s již zmiňovanou biofilní transformací lidské kultury. Tuto transformaci je, podle autora, možné provést jen za předpokladu, že dojde k „odhalení, oslabení a nakonec odstranění predátorského duchovního základu kultury“ (s. 168). O tom, že tato systémová změna nebude jednoduchá, svědčí i z ní vyplývající nutnost výrazného omezení lidské spotřeby energií a užívání spotřební techniky (v ideálním případě – i když poněkud naivním a utopickým – by to také znamenalo vzdát se veškeré vojenské techniky!), což by v technicky vyspělých zemích v současnosti určitě nebylo přijímáno s velkým nadšením a porozuměním. Má-li však být tato transformace vůbec možná a nemá-li být přijímána jen jako

„nutné zlo“, je nevyhnutelná i změna duchovního základu kultury, tedy sféry morálky, hodnotových preferencí, ale i poznávání a vzdělávání.

Dokud totiž většina lidí konfliktu přírody a kultury adekvátně neporozumí a neuvědomí si jeho příčiny, dokud bude vnímat hodnotu pozemské přírody jen instrumentálně, tedy z hlediska antropocentrismu, dotud budou všechny filozofické či vědecké apely vyzývající ke změně jen voláním na hluché. Význam evoluční ontologie je tedy nejenom filozoficko-teoretický, ale i společensko-praktický (tedy v širším slova smyslu i politický). Evoluční ontologie se obrací nejen na úzce vymezené, filozoficky vzdělané publikum, ale i na širokou veřejnost, která má jako jediná – z dlouhodobějšího hlediska – možnost demokratickými postupy výrazněji ovlivňovat politiku a ekonomiku směrem zdola: „... patrně jen nové ontologické minimum, tj. obecná světónázorová racionalita srozumitelná veřejnosti, může být účinnou podporou demokratické ekologické politiky. Občané by dnes měli vědět, že člověk může dlouhodobě žít jen v biosféře, podobné té, která ho kdysi zrodila. Měli by vědět, že nejen biosféra, ale také globální kultura a technosféra už nemohou extenzivně růst, protože nemají kam expandovat“ (s. 170-171). Evoluční ontologové se nadále už nemohou obracet jenom na vědecky a filozoficky vzdělané odborníky, na „jednu úroveň akademické vize“ (s. 176), protože tento přístup už v současnosti není dostačující. Bude to však platit i pro evoluční ontologii jakožto „vysokou teorii“ (s. 179) či „teorii vyššího řádu“ (s. 220)?

Šmajsově ostré kritice neuniklo ani současné parciálně zaměřené vědecké poznání – a zejména jeho technické aplikace, které jsou podle jeho slov „... slepé a prodejné podobně jako dílčí podnikatelský zájem“ (s. 175). Podobně Šmajš hodnotí i systém školního vzdělávání, který podle jeho názoru čím dál tím více jen kopíruje požadavky trhu práce. Čím víc práce dnes zvládají plně automatizované technické systémy, tím méně možností zbývá pro tradiční průměrně vzdělanou pracovní sílu. Navíc i v nevýrobních oblastech jsou možnosti produktivní a smysluplné práce stále omezenější: „... vedle zániku potřeby tradiční lidské produktivní práce vzniká obecně nesplnitelný nárok na kvalitu neproduktivní duševně pracující síly. Mnozí lidé, kteří by v jiném duchovním paradigmatu mohli kreativně fyzicky pracovat, a tím i šťastně žít, se bez osobního zavinění ocitají v roli „občanů se změněnou pracovní schopností““ (s. 212). Šmajš tak dochází ve svých evolučně ontologických reflexích k závěrům, které dnes pro většinu populace nebudou ani populární, ani snadno přijatelné. Protipřírodní není jenom materiální kultura a technika, ale i kultura duchovní. Predátorskou se tak lidská aktivita stává nejenom v oblasti výrobní či spotřební, ale i v oblasti intelektuální, duševní. Východisko z této situace autor hledá ve filozofii a v nových vědách o kultuře.

Pokud už dnes ale nemůžeme spoléhat jenom na vzdělané filozofy, odborníky a vědce (a na politiky už vůbec ne), můžeme věřit, že východiskem z globálně ekologické krize je skutečně jenom biofilní transformace lidské kultury, již prosazuje evoluční ontologie? V této souvislosti se pochopitelně vynořuje i otázka, nakolik

úspěšná může být originální vize jednoho filosofa? A možná bychom si také mohli položit otázku, proč je hlas J. Šmajse i po více než 15 letech publikování odborných monografií stále ještě jen víceméně osamělým hlasem v davu neslyšících?

Na závěr dodejme, že součástí knihy je také apelativní text *Deklarace závislosti*, ve kterém J. Šmajš (ve spolupráci s dalšími odborníky) v 11 komentovaných bodech stručně a srozumitelně shrnuje východiska a cíle evoluční ontologie. Jelikož je tento souhrn určen zejména pro širší laickou (ale i odbornou veřejnost), může – podle našeho názoru – směle aspirovat na výše zmiňované „ontologické minimum“.

Marek Timko